

KOMUNIKAT DOTYCZĄCY STANOWISKA STOWARZYSZENIA HISTORYKÓW SZTUKI (SHS), ZGŁOSZONEGO NA KONFERENCJĘ PT.: „ZAŁOŻENIA SYSTEMU OCHRONY ZABYTEKÓW – FORMY OCHRONY, ORGANIZACJA SŁUŻB KONSERWATORSKICH, FINANSOWANIE, ROLA INTERESARIUSZY”, ZORGANIZOWANĄ PRZEZ POLSKI KOMITET NARODOWY ICOMOS W DNIACH 1 – 2 GRUDNIA 2025 ROKU W WARSZAWIE

GWIAZDOWSKA Małgorzata ¹

¹ Małgorzata Gwiazdowska, Przewodnicząca Komisji Konserwatorskiej Stowarzyszenia Historyków Sztuki
<https://orcid.org/0000-0001-9763-9115>

ABSTRAKT: Stowarzyszenie Historyków Sztuki od 2023 roku proponuje zmiany w obowiązującej ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹. Powinny one objąć zarówno zakres ochrony, jak i opieki nad zabytkami. Proponowane uwagi dotyczą sposobu finansowania zabytków ze środków publicznych, zarządzania zabytkami, oraz organizacji służb konserwatorskich i roli instytucji oraz stowarzyszeń działających na rzecz opieki nad zabytkami, jako jednej z możliwości wsparcia służb konserwatorskich.

SŁOWA KLUCZE: Ochrona zabytków, służby konserwatorskie

¹ Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (Dz.U. z 2003 r., nr 162, poz. 1568 t.j. ze zm.)

Stowarzyszenie Historyków Sztuki podjęło już w 2023 roku, w ramach prac Komisji Konserwatorskiej, próbę zwrócenia uwagi Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego (MKiDN) na konieczność wprowadzenia istotnych uzupełnień w obowiązujących przepisach prawa dotyczącego ochrony zabytków. Celem było przyjęcie zmian w taki sposób by ochrona dziedzictwa kultury materialnej naszego kraju była nie tylko skuteczniejsza, ale i dostosowana do zmieniających się potrzeb, oraz warunków w zakresie prowadzonych prac i funkcji użytkowych zabytków. Przedstawiciele dziewięciu Oddziałów SHS, czynni zawodowo w strukturach służb konserwatorskich, Narodowego Instytutu Dziedzictwa i uczelni wyższych, wskazali naszym zdaniem najważniejsze postulaty, których wprowadzenie w formie obowiązującego prawa mogłoby uprościć dotychczasowe procedury i przyczynić się do bardziej optymalnej ochrony zabytków. Niemale znaczenie dla sprecyzowania naszego stanowiska miała również prowadzona od wielu lat dyskusja w ramach Stowarzyszenia Samorządowych Konserwatorów Zabytków².

Jako SHS wystosowaliśmy w lipcu 2023 roku pismo do MKiDN zawierające propozycje zmian w określonych punktach aktualnie obowiązującej Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ponownie w marcu 2025 roku przekazaliśmy MKiDN szczegółowo opracowane nasze postulaty ze wskazaniem propozycji rozwiązań dla kluczowych kwestii dotyczących:

- zabytków rejestrowych i ewidencyjnych
- finansowania zabytków
- systemu kompetencji służb konserwatorskich
- roli Narodowego Instytutu Dziedzictwa (NID)
- usprawnienia procedury pozwolenia na prace przy zabytkach³.

² Stowarzyszenie Samorządowych Konserwatorów Zabytków zostało zawiązane 24 marca 2015 r. w Krakowie z siedzibą w Szczecinie i wpisane w dniu 04 maja 2015 r. pod nr „506” do ewidencji stowarzyszeń zwykłych, prowadzonej przez Biuro ds. organizacji pozarządowych Urzędu Miasta Szczecin w myśl zapisów art. 8.ust. 5 pkt. 2 ustawy z dnia 7.04.1989 r. Prawo o stowarzyszeniach (Dz. U. z 2001 r., nr 79, poz. 855, t.j. ze. zm.) Przewodniczącą SSKZ została Małgorzata Gwiazdowska w wyniku wyboru przez obecnych 29 członków założycieli, reprezentowanych przez miejskich konserwatorów. SSKZ uległo samoczynnemu rozwiązaniu w dniu 20.05 2018 r. w związku ze zmianą przepisów (w dniu 20.05 2016 r.), ustawy Prawo o stowarzyszeniach j.w.

³ www.shs.pl

W sposób pośredni odnieśliśmy się także do trwającej dyskusji wokół zmian ustawy o zabytkach, wywołanej m.in. w wyniku opracowanej przez Stowarzyszenie Konserwatorów Zabytków koncepcji planowanej ustawy Prawo ochrony zabytków⁴. Zgłoszone przez nas uwagi w latach 2023 i 2025, przekazane MKiDN, zostały przesłane również do wiadomości instytucji i stowarzyszeń związanych z ochroną zabytków. Pozostając w kontakcie z MKiDN mamy nadzieję, że prace związane z dostosowaniem przepisów prawa do aktualnych potrzeb nabiorą tempa dzięki zaangażowaniu wielu środowisk zajmujących się ochroną i opieką nad zabytkami w tym także SHS⁵.

Odnosząc się do poszczególnych zagadnień proponowanych w ramach konferencji, zgłaszamy proponowane zmiany ustawowe, zgodnie z tematyką poszczególnych sesji.

Sesja I SYSTEM OCHRONY ZABYTEKÓW

1. Konieczne jest wprowadzenie spójnego i jednolitego systemu organizacji i zakresu kompetencji służb konserwatorskich w skali całego kraju. Należy odstąpić od przekazywania zakresu kompetencji w ramach porozumień, jako systemu, który nie sprawdził się, spowodował chaos kompetencyjny, dodatkowo w wielu przypadkach konfliktując służby konserwatorskie, które powinny ze sobą ściśle współpracować. Kwestę tę niejednokrotnie podnosili również samorządowi konserwatorzy, ostatnio w piśmie z dnia 21 marca 2025 roku do Generalnej Konserwator Zabytków. Zachowanie struktur służby konserwatorskiej na poziomie państwowym i samorządowym jest niezbędne do realizacji zadań szeroko pojętej ochrony i opieki nad zabytkami, zgodnie z obowiązującymi warunkami prawnymi powstałymi w Polsce po 1990 roku w związku z ustawą z dnia 24 listopada 1995 roku O zmianie zakresu działania niektórych miast oraz o miejskich strefach usług publicznych⁶. Przyjęty ustawowo schemat podziału kompetencji, jednolity w skali kraju dla konserwatorów wojewódzkich i samorządowych, tam gdzie jest potrzeba ich powołania, usprawni współpracę między służbami konserwatorskimi, a właścicielom zabytków znacząco ułatwi orientację w obowiązujących procedurach. Podobnie widzą to także wojewódzcy konserwatorzy i PKN ICOMOS⁷.

2. Opracowanie kategoryzacji zabytków. W zależności od statusu/kategorii zabytków (Pomnik Historii, rejestr, ewidencja, zapis w planie) powinna być im przypisana forma ochrony wraz z zakresem ewentualnej, dopuszczalnej ingerencji w substancję zabytkową. Decyzja o wpisie do rejestru powinna zawierać zapisy, dotyczące szerokiego spektrum obowiązującej ochrony i możliwych zmian zabytkowej substancji, a treść tej decyzji w pełnym brzmieniu powinna być zamieszczona także w księgach wieczystych. Należy podjąć prace nad uzupełnieniem i aktualizacją

⁴ www.szkz.pl

⁵ W związku z tym odbyło się także spotkanie w Departamencie Ochrony Zabytków (DOZ) w dniu 9 grudnia 2025 r. Ze strony DOZ uczestniczyli dyr. DOZ Jakub Makowski i dr Aleksander Broda, członek Zespołu do opracowania projektu nowelizacji ustawy. Ze strony SHS, Prezes SHS prof. dr hab. Anna Sylwia Czyż i Przewodnicząca Komisji Konserwatorskiej SHS dr Małgorzata Gwiazdowska. Na spotkaniu przekazane zostały uwagi SHS zawarte w niniejszym komunikacie.

⁶ Ustawa o zmianie zakresu działania niektórych miast oraz o miejskich strefach usług publicznych z dnia 24.11.1995 r. (Dz. U. z 1995 r., nr 141, poz. 692, t.j.).

⁷ Patrz. przyp. nr 2; także konferencja ICOMOS 1-2.XII.2025 r. icomos.org.pl

danych obiektów rejestrowych i ewidencyjnych. Obowiązującą definicję zabytku należałoby poszerzyć o kryteria mierzalne w tym zwłaszcza o stan zachowania substancji zabytkowej. Należy też do słowniczka wprowadzić czytelne pojęcie trwałej ruiny, której zachowanie wyklucza odbudowę i przebudowę, natomiast obejmuje wszelkie prace konserwatorskie, pozwalające na przeciwdziałaniu destrukcji obiektu. W przypadku Pomników Historii trzeba uwzględnić nie tylko konieczną aktualizację danych z uwagi na istniejące dla niektórych obiektów różnice między granicami Pomnika Historii, a granicami określonymi przez wpis do rejestru, ale również opracować szczegółowe wytyczne w zakresie ochrony prawnej obiektów, obejmującej m.in. obowiązek cyklicznych kontroli i raportowania o stanie zachowania zabytku. Do takiego zapisu dotyczącego Pomników Historii przychylają się także służby konserwatorskie. Wskazane jest by decyzja o wpisie do rejestru była podejmowana kolegią np.: przy udziale Wojewódzkiej Rady Ochrony Zabytków.

3. Otoczenie zabytku. Obok obowiązującej formy ustawowej otoczenia, jako terenu wyznaczonego w decyzji o wpisie do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku, należy przywrócić pojęcie perspektywy widokowej, będącej pośrednią formą ochrony ekspozycji zabytku. Obecnie otoczenie zabytku to z zasady teren dawnej historycznej parceli związanej z budowlą i nie ma potrzeby obejmować wpisem do rejestru jego większej powierzchni. Niemniej wskazane jest przywrócenie formy ochrony pośredniej, zwłaszcza dla dawnej, komponowanej perspektywy widokowej przewidzianej historycznie dla ekspozycji obiektu, a obecnie z racji intensyfikacji zabudowy całkowicie pomijanej. Ochrona taka mogłaby być ograniczona do zakazu realizacji obiektów gabarytowych, przesłaniających zabytek.

4. Dobra kultury współczesnej należy włączyć w system ochrony zabytków z zaznaczeniem, że jest to dziedzictwo kultury współczesnej, które podlega czynnikowi jakim jest czas, a tym samym wymaga stosowania w opiece i ochronie analogicznych narzędzi i procedur, jak w przypadku zabytków.

5. Dziedzictwo kultury niematerialnej, podobnie jak dobra kultury współczesnej, jako niematerialne dziedzictwo kulturowe regionów powinno podlegać ochronie, będąc najczęściej związane z dziedzictwem materialnym regionu. To uzasadnia ustanowienie takiej ochrony w ramach ustawy związanej z ochroną zabytków.

6. Zespoły do pracy przy zabytkach tworzą specjaliści różnych branż. Apelujemy by możliwość kierowania zespołem zajmującym się pracami konserwatorskimi mógł prowadzić nie tylko konserwator, ale także historyk sztuki. Do prac powinny być powoływane zespoły interdyscyplinarne, w których zawsze powinien być obecny historyk sztuki mający narzędzia do opisu, analizy i rekonstrukcji dzieł realizacji architektonicznej jak i plastycznej.

Sesja II ZARZĄDZANIE DZIEZDZICTWEM

1. Narodowy Instytut Dziedzictwa (NID) jest główną merytoryczną instytucją, która zachowuje ciągłość realizowanych zadań i wspiera służby konserwatorskie wszystkich szczebli, pełniąc funkcję centrum kompetencyjnego. W świetle planowanych i koniecznych zmian ustawowych warto dopracować także model jego funkcjonowania, wyraźnie akcentując i wzmacniając profile działania NID, zróżnicowane na naukowy, edukacyjny oraz informacyjny. NID powinien pozostać, jako jedna z najważniejszych instytucji gromadząca wiedzę i dane o dziedzictwie kulturowym Polski.

2. Gminny Program Opieki nad Zabytkami (GPONZ) powinien zostać ujęty w ustawie, jako obligatoryjne, istotne narzędzie wzmacniające współpracę służby konserwatorskiej z właścicielami i zarządcami zabytków oraz dóbr kultury współczesnej i niematerialnego dziedzictwa. Powinien podlegać aktualizacji jedynie w tych częściach składowych, które uległy zmianie przy zachowaniu dwuletniego okresu sprawozdań z jego realizacji. To tu jest miejsce na wskazanie przez samorządy, właścicielom zabytków i szeroko rozumianym interesariuszom, pola współpracy dla powstania ewentualnych modeli partycypacyjnych na rzecz opieki nad dziedzictwem kulturowym gmin. GPONZ, jako pole ścisłej współpracy samorządów z właścicielami zabytków, byłby też istotnym elementem tworzonej strategii rozwoju gmin i regionów. GPONZ powinien być rzetelną analizą środowiska kulturowego danego regionu ze wskazaniem konkretnych narzędzi współpracy właścicieli z lokalnymi władzami i przedsiębiorcami.

3. Społeczni opiekunowie zabytków mogą pełnić ważną rolę w poprawie świadomości społecznej dotyczącej wartości i ochrony zabytków. Niemniej obecna struktura powołania i możliwości działania społecznych opiekunów tego nie gwarantują, zwłaszcza od czasu, gdy powstały warunki prawne dla działania organizacji pozarządowych.

4. Finansowanie systemu ochrony zabytków. Wszystkie środowiska zgodnie akceptują przyjęcie skutecznego modelu ulg podatkowych dla dysponentów zabytków, jako środka umożliwiającego właściwą opiekę nad zabytkami. Naszym zdaniem system preferencji podatkowych, wspomagany przez stosowny mechanizm dotacyjny, powinien być głównym źródłem finansowania prac przy zabytkach. Należy rozważyć przywrócenie zwolnienia z podatku VAT lub jego znaczące zmniejszenie w przypadku prac wykonywanych przy zabytkach.

Sesja III EWIDENCJA W SYSTEMIE OCHRONY ZABYTEKÓW

Gminna Ewidencja Zabytków (GEZ) była opracowywana przez wiele lat i jest rozpoznany zasobem charakteryzującym dziedzictwo kulturowe poszczególnych regionów, obejmującym kilkaset tysięcy obiektów w skali kraju, często o dużej wartości historycznej i artystycznej. Tworzona była, dużym nakładem sił i środków, przez miasta wojewódzkie i większość powiatów i gmin w okresie kilku lat poprzedzających ustawowe utworzenie GEZ w grudniu 2010 roku (np. w przypadku Szczecina było to ponad 5 lat). GEZ powinna pozostać, a przepis o wadliwej konstrukcji prawnej, związany z jej utworzeniem, powinien zostać dostosowany do obowiązującego porządku prawnego. Dzięki utworzeniu GEZ zostało uratowanych przed zniszczeniem wiele cennych zabytków. Niektóre z nich zostały wpisane do rejestru zabytków. Zabytki z zasobu GEZ

pozostają w ochronie prawnej nie nazwanej wprost w Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ale określonej w ustawie Prawo budowlane i Ustawie o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Dodatkowo zabytki z GEZ otrzymały od końca 2018 roku ustawową możliwość finansowego wsparcia przez samorządy co jest realizowane, przynosząc realną pomoc właścicielom historycznych budowli. Należy podjąć działania by ochrona zabytków gminnej ewidencji i zakres tej ochrony były dostosowane do wartości zabytkowej materii i były zgodne z przepisami prawa. Korekta taka została zaproponowana przez samorządowych konserwatorów i jest zgodna ze stanowiskiem SHS. Organem odwoławczym od wpisu na listę GEZ dla właścicieli zabytków mogłoby być Samorządowe Kolegium Odwoławcze (SKO). Wskazane jest w tym przypadku porzucenie rozgraniczenia na wojewódzką i gminną ewidencję, zachowując jedną nazwę Ewidencji Zabytków dla wszystkich obiektów, obecnie pozostających w WEZ i GEZ. Ich ochrona i opieka spoczywałaby na samorządach.

Postulujemy by wskazane zmiany wprowadzać stopniowo, ale konsekwentnie tak by nie powodować chaosu, poprawiając zarówno ochronę zabytków jak i komfort pracy służb konserwatorskich. Stoimy na stanowisku, że wskazana jest korekta istniejącej ustawy. Dobrym rozwiązaniem jest przyjęta 9 października 2025 r. Ustawa o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, która wejdzie w życie za 6 miesięcy i uprości niektóre z przepisów bez uszczerbku dla ochrony zabytków. Realizowana jest w ramach deregulacji niektórych obowiązujących przepisów. Ustawa wprowadziła procedurę milczącej zgody konserwatora dla mniej istotnych prac przy zabytku oraz prowadzonych w jego otoczeniu⁸.

⁸ Ustawa z dnia 9 października 2025 r. O zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2025 r., poz 1673).